PROBLEMA DIATEZELOR

DE

SORIN STATI

Gramatica Academiei R.P.R. (vol. I) a introdus în terminologia romînească cuvîntul *diateză*, care înlocuiește pe *conjugare*, *formă* sau *formă a conjugării* folosite, pînă la apariția lucrării citate, pentru a denumi activul, pasivul și reflexivul verbelor. *Diateză*, cuvînt de origine greacă (*diathesis*), însemna în această limbă „fel de a fi organizat", „fel de a fi". Unii gramatici alexandrini au numit *diathesis* „felul de a fi al verbului", referindu-se la faptul că verbul grec putea fi tranzitiv sau intranzitiv, activ, pasiv sau mediu. Unele verbe apăreau la diateza tranzitivă, altele la diateza intranzitivă ; aceleași verbe puteau fi însă grupate și altfel, în una din diatezele activă, pasivă sau medie. *Diateză* însemna deci două lucruri diferite : *a*) calitatea verbului de a putea sau de a nu putea primi complement direct și *b*) calitatea verbului de a exprima o acțiune care e 1) făcută, 2) suferită sau 3) făcută în interesul său de subiectul gramatical.

De la gramaticii alexandrini încoace, cuvîntul diateză a fost adoptat ca atare, tradus sau înlocuit cu altele, în gramaticile diferitelor limbi, dar accepțiunea lui nu s-a modificat. Se observă în schimb că, în gramaticile unor limbi, sensul termenului s-a restrîns, ajungînd să însemne doar calitatea verbului de a exprima o acțiune care e 1) făcută, 2) suferită sau 3) făcută și suferită, în același timp, de subiectul gramatical. Așa a procedat și *Gramatica limbii romîne* a Academiei R.P.R. cînd a vorbit de existența a trei diateze în limba romînă : activă, pasivă și reflexivă. În legătură cu termenii care au înlocuit grecescul *diateză*, trebuie să amintim de gramaticii latini care vorbeau de *genus verbi* („gen" al verbului) sau de *vox verbi* („voce" a verbului). Prima formă a fost reluată de lingviștii germani și folosită

BDD-A10396 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:58:48 UTC)

paralel cu *Diathese*. Cea de-a doua e folosită în gramaticile engleze (*voice*) și în cele ale limbilor romanice occidentale (*voix*, *voce*). În rusește *diathesis* a fost calchiat, ajungîndu-se la *zalog*.

Dacă, în privința terminologiei, adoptarea cuvîntului *diateză* a rezolvat în gramatica românească o problemă dificilă (termeni ca *formă*, *formă a conjugării* sau *conjugare* dădeau naștere la confuzii, erau echivoci), în schimb noțiunea denumită de termenul recent adoptat n-a fost clarificată. Problema privește nu numai gramatica noastră, ci a tuturor limbilor în care există diateze. Sînt de lămurit problemele esențiale :

1. Trebuie acceptate ambele sensuri ale cuvîntului *diateză*, așa cum le foloseau gramaticii alexandrini și cum le folosesc încă gramaticile unor limbi (rusa, de exemplu), sau numai unul din ele ?

2. Cum se poate defini diateza așa încît definiția să cuprindă situațiile din toate limbile indoeuropene ?

3. Fiecare diateză trebuie să aibă o caracteristică gramaticală proprie (să fie „marcată", cum se spune) sau primează natura relației dintre subiectul gramatical, acțiune și, eventual, obiectul ei ?

4. Care sînt diatezele limbii române ? (Se știe că asupra existenței activului și pasivului nu există îndoieli, în schimb unii lingviști nu admit reflexivul ca diateză).

Vom schița în paginile ce urmează problema diatezelor în legătură cu aceste patru întrebări. Nu ne propunem s-o soluționăm, ci doar să înfățișăm dificultățile, să amintim soluțiile propuse și să sugerăm posibilitățile de rezolvare a problemei[1].

1. La prima întrebare, o serie de lingviști au răspuns în favoarea tradiției. Într-adevăr, tranzitivitatea sau intranzitivitatea se leagă de posibilitatea trecerii verbului de la o diateză la alta (de ex., numai verbele tranzitive la diateza activă au și pasiv. S-ar părea că cele două sensuri ale „diatezei" sînt apropiate și că e bine ca ambele să fie denumite cu același cuvînt. Survin însă o serie de dificultăți. Mai întîi, clasificarea — așa cum am arătat de la început — este defectuoasă : se observă că un verb poate fi tranzitiv (are complement direct) cînd e la activ sau la reflexiv ; verbele sînt intranzitive (nu pot primi complement direct) la diateza activă, pasivă și reflexivă. Schematic, situația se poate înfățișa astfel :

---

[1] Se pot consulta în această privință următoarele lucrări : A. Margulies, *Die verba reflexiva in den slavischen Sprachen*, Heidelberg, 1924 ; A. Graur, *Les verbes „réfléchis" en roumain* în *Bulletin linguistique* publié par A. Rosetti, VI (1938) ; S. Stati, *Verbe „reflexive" construite cu dativul*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V (1954), nr. 1—2 și un *Răspuns cititorilor* din *Limba română*, 1957, nr. 4.

BDD-A10396 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:58:48 UTC)

Verbele sînt intranzitive (nu pot primi complement direct) cînd sînt la diateza
- activă (*a merge* etc.)
- reflexivă cu dativul sau acuzativul — *a-și reveni, a se bucura*
- pasivă (*a fi lăudat*)

Verbele sînt tranzitive cînd sînt la diateza
- activă (*a iubi* etc.)
- reflexivă (*a-și închipui, a se gîndi*)[1]

sau :

- active
  - tranzitive
  - intranzitive
- pasive — intranzitive
- reflexive cu acuzativul
  - tranzitive
  - intranzitive
- reflexive cu dativul
  - tranzitive
  - intranzitive[2]

Desigur, în alte limbi, clasificarea ia alt aspect, dar esențial e faptul — pe care îl dovedește orice limbă care cunoaște diateza — că sferele noțiunilor „verb tranzitiv" și „verb intranzitiv" se încrucișează cu sferele noțiunilor „verb activ", „verb pasiv" și „verb reflexiv".

A doua dificultate care se ridică este faptul că tranzitivitatea și intranzitivitatea nu sînt marcate gramatical, că nu există morfeme, caracteristici formale, pentru a arăta că un verb e tranzitiv sau intranzitiv. În schimb, în romînește, pasivul se deosebește de activ prin prezența auxiliarului *a fi* (reflexivul are o situație specială, de care va fi vorba mai departe). Această situație e generală în limbile indoeuropene. Pentru a mai da un singur exemplu, în latinește *venio*, intranzitiv, nu se deosebește formal de *audio*, tranzitiv, dar *amo*, activ, se deosebește prin desinență de *amor*, pasiv.

Din pricina celor două obiecții înfățișate, credem că *Gramatica* Academiei R.P.R. a făcut bine limitînd sensul termenului *diateză* la una singură din valorile pe care le înregistrase tradiția. Tranzitivitatea, respectiv intranzitivitatea verbului trebuie studiate independent de faptul că verbul e la activ, la pasiv sau la reflexiv.

---

[1] Reflexivele cu acuzativul, deși nu primesc complement direct, se construiesc uneori cu propoziții completive directe.

[2] În mod obișnuit verbele se împart în două categorii : tranzitive și intranzitive, dar această clasificare e valabilă numai pentru diateza activă. De ex., se spune că *a iubi* e tranzitiv și *a merge* — intranzitiv. În realitate, nu există verbe *totdeauna* tranzitive sau *totdeauna* intranzitive ; *a iubi* este intranzitiv la pasiv.

BDD-A10396 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:58:48 UTC)

2. O definiție a *diatezei* care să cuprindă situațiile din toate limbile indoeuropene unde există această categorie gramaticală n-a fost formulată încă. Chiar pentru limba romînă, lucrările recente ale Institutului de lingvistică n-au reușit să ajungă la o formulare precisă, definitivă. Să se compare definițiile : „Diatezele marchează raporturile dintre subiect și complementul direct, exprimate prin forme verbale"[1] cu „Diațezele sînt formele verbale care arată raportul dintre acțiune și autorul ei"[2] și cu „Fiecare din formele verbale care indică raportul dintre acțiune și cel care o săvîrșește"[3].

Aceste definiții sînt probabil inspirate din două formulări mai vechi : una a lui A. Marguliés (diateza indică relația dintre acțiunea verbului și subiectul care o produce și în același timp relația acestor doi factori cu un obiect asupra căruia se exercită acțiunea subiectului)[4], alta a lui V. V. Vinogradov, după care diateza e exprimarea în forma verbului a raportului dintre acțiune, subiect și obiect[5].

Pentru a ajunge la o definiție corectă, trebuie să înfățișăm speciile de diateză existente în diferite limbi :

a) *diateza activă*, care se caracterizează prin aceea că verbul aflat la această diateză exprimă o acțiune al cărei autor este subiectul gramatical ;

b) *diateza pasivă* care arată că verbul respectiv exprimă o acțiune al cărei obiect este subiectul gramatical ;

c) *diateza reflexivă* : un verb reflexiv caracterizează o acțiune al cărei autor și obiect este subiectul gramatical ;

d) *diateza medie* (sau *dinamică*) care arată că verbul denumește o acțiune al cărei autor — exprimat prin subiectul gramatical — este interesat în desfășurarea acțiunii și de aceea o săvîrșește cu o intensitate deosebită. Categoria aceasta, atestată în limbile sanscrită, hitită și elină (ca o categorie bine precizată), germană și slavă (ca o specie de reflexiv), este definită de *Gramatica* Academiei R.P.R. astfel : „Subiectul face acțiunea cu deosebită intensitate, cu deosebit interes ; acțiunea pe care o face este în interesul subiectului"[6]. S-a afirmat că ar exista și în romînește o diateză medie, tot ca o specie de reflexiv (*a se ruga*, *a se gîndi*, *a-și răzbuna*). Pentru aceasta vezi mai departe, punctele 3 și 4.

În fața acestei situații o definiție generală a diatezei ar putea fi formulată astfel : Diateza este forma pe care o îmbracă verbul pentru a arăta în ce raport se află acțiunea pe care o exprimă cu subiectul gramatical al

---

[1] *Gramatica limbii romîne*, vol. I, p. 243.

[2] *Limba română (Fonetică, vocabular, gramatică)*, București, 1956, p. 125.

[3] *Dicționarul limbii romîne lite.are contemporane*, s. v. *diateză*.

[4] *Op. cit.*

[5] Citat de S. Stati, *art. cit.*

[6] *Gramatica limbii romîne*, vol. I, p. 244.

BDD-A10396 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:58:48 UTC)

verbului[1]. După natura raportului dintre verb și subiectul gramatical, deosebim patru specii de diateză (cele enumerate mai sus).

3. Problema a treia e deosebit de spinoasă : fiecare diateză trebuie să aibă o caracteristică formală proprie sau valoarea formei (natura raportului dintre verb și subiectul gramatical) e factorul hotărîtor ?

Pentru limbi ca hitita, sanscrita și elina, lucrurile sînt clare : în elină de pildă, unui *elusa* „am dezlegat" (activ), i se opune, pe de o parte, *elusamen* „am dezlegat în interesul meu, mi-am dezlegat " (mediu), pe de altă parte, *eluthen* „am fost dezlegat" (pasiv). În limbile în care se vorbește de o diateză reflexivă însă, problema e greu de rezolvat. În limbile romanice de pildă, ca și în cele slave, la rubrica „reflexiv" sînt încadrate verbe cu valori foarte variate, dintre care numeroase nu corespund definiției diatezei reflexive. „A se spăla", „a se înnegri", „a se certa", „a se ruga" sînt denumite, toate, reflexive, deși numai primul verb arată că autorul acțiunii este și obiectul ei. Pe de altă parte, tocmai această categorie, reflexivul autentic (numit o b i e c t i v), nu are, în limbile romanice, o caracteristică formală proprie : pronumele-obiect are rol de complement direct ; în *mă spăl*, *mă* trebuie interpretat la fel cu *te* din *te spăl*. În limbile slave însă, toate verbele reflexive, indiferent de sensul lor (sînt obiective, eventive, pasive, medii etc.), au o caracteristică formală, un morfem : cf. rus. умываться (reflexiv), față de умывать (activ).

Dificultatea de care vorbeam la începutul acestui capitol iese ușor la iveală : dacă p r e z e n ț a m o r f e m u l u i e decisivă, atunci reflexivul din limbile romanice poate fi considerat diateză numai pentru cazurile în care pronumele-obiect nu este complement — dar atunci trebuie schimbată definiția acestei diateze („subiectul e în același timp obiectul acțiunii") și înlocuită cu o definiție care să cuprindă numai eventivul, pasivul, impersonalul și mediul, ceea ce e destul de complicat. Apoi se naște întrebarea : E posibil ca pasivul să fie exprimat prin două diateze ? La fel, impersonalul. Dacă s e n s u l e factorul hotărîtor, atunci există diateză medie în toate limbile romanice și slave, iar pasivul romînesc, exprimat cu auxiliarul *a fi* și cel „reflexiv", formează o categorie unică. Există însă și o diateză eventivă, o diateză impersonală ?

Cu toate dificultățile inerente, propunem ca f o r m a să fie considerată factor decisiv și clasificarea diatezelor să se facă după acest criteriu, care este pur gramatical. Acest lucru implică o revizuire a noțiunii de d i a t e z ă r e f l e x i v ă în limbile romanice, în general, și a limbii romîne, în special. Asupra acestei probleme vom reveni imediat.

---

[1] Asemănarea cu definiția Dicționarului Academiei R.P.R. este aparentă. Acolo se vorbește de „raportul dintre acțiune și cel care o săvîrșește", ceea ce nu e exact, deoarece definiția nu acoperă și diateza pasivă.

BDD-A10396 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:58:48 UTC)

4. Care sînt diatezele limbii romîne? Cu toate oscilațiile care se observă în definirea diatezei, lucrările Institutului de lingvistică din București sînt de acord, între ele și cu tradiția gramaticilor romînești, recunoscînd existența a trei diateze: activă, pasivă și reflexivă. În privința celei din urmă, se observă totuși o oarecare lipsă de fermitate în concepția autorilor deoarece se spune că „diateza r e f l e x i v ă are uneori valori active, alteori valoare pasivă".

Așa cum am arătat mai sus, se poate vorbi de o diateză reflexivă numai acolo unde ea este marcată formal: de ex., în rusă, умываю „spăl" (activ) față de умываюсь „mă spăl". În romînește, *mă* din *mă spăl* e, de fapt, complement direct ca și *te* din *te spăl*. Tot așa, *îmi* din *îmi cumpăr*, ca și *îi* din *îi cumpăr* sînt complemente indirecte. Acolo unde pronumele reflexiv în dativ sau acuzativ poate fi înlocuit cu un pronume personal la aceleași cazuri, nu avem a face cu o diateză reflexivă, deoarece pronumele nu e morfem verbal, nu face corp comun cu verbul, ci e o parte de propoziție de sine stătătoare (complement direct sau indirect). De aceea, dintre reflexivele cu acuzativul, cele obiective (*a se spăla, a se îmbrăca*) și eventive (*a se îmbogăți*) sînt de fapt la diateza activă. Tot la diateza activă sînt, dintre reflexivele cu dativul, cele obiective (*Și-a tras un pumn în piept*), participative (*Și-a făcut loc*) și posesive (*Ți-ai legat cărțile*), pentru că se poate spune și *Mi-a tras un pumn în piept, I-a făcut loc, Mi-ai legat cărțile*.

Ca sens, singura categorie care se apropie de definiția clasică a reflexivului („subiectul face și suferă acțiunea"), fără a-i corespunde întru totul, este reciprocul. În același timp însă, această categorie e foarte aproape de reflexivul obiectiv și e de admis că ideea de reciprocitate e dată de pronumele direct, care poate fi considerat complement.

S-a vorbit și despre o diateză medie în romînește[1]. Sînt în discuție acele verbe „reflexive" (cu dativul sau acuzativul) care au valoare medie (dinamică):

a) cu acuzativul: *a aștepta — a se aștepta; a cumpăni — a se cumpăni; a gîndi — a se gîndi; a juca — a se juca; a jura — a se jura; a pricepe — a se pricepe; a ruga — a se ruga;*

b) cu dativul: *a rîde — a-și rîde; a răzbuna — a-și răzbuna; a uita — a-și uita.*

În unele cazuri, opoziția activ-reflexiv face evidentă valoarea medială a reflexivului: *a se aștepta, a se gîndi, a se ruga* sau *a-și rîde* arată că subiectul face acțiunea în interesul său, cu o intensitate deosebită. În alte cazuri, deosebirea dintre activ și mediu este infimă (*a gîndi — a se gîndi*).

După cum am arătat în articolul nostru consacrat verbelor „reflexive" construite cu dativul, aceste verbe nu constituie o diateză, ci sînt

[1] În articolul nostru, citat mai sus.

BDD-A10396 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:58:48 UTC)

— majoritatea — la diateza activă, iar celelalte la d i a t e z a m e d i e. La verbele „reflexive" construite cu acuzativul, rămîn în discuție (ca nefăcînd parte din diateza activă) pasivul, impersonalul și mediul, pentru că aici pronumele reflexiv nu poate fi analizat independent de verb. Se poate afirma, credem, că, așa cum pasivul e exprimat prin diateza pasivă și prin reflexivul cu acuzativ, tot așa mediul e exprimat prin reflexivul cu dativ (diateza medie, cum am numit-o noi) sau prin reflexivul cu acuzativ.

În concluzie, din așa-zisa diateză reflexivă trebuie reținute în limba romînă numai următoarele categorii, celelalte fiind de fapt la diateza activă :

— reflexive cu acuzativul pasive (*Cartea se citește ușor*)	diateza „reflexivă"
— reflexive cu acuzativul impersonale (*Vremea se schimbă*)	
— reflexive cu acuzativul medii (*Mă tem*)	diateza medie
— reflexive cu dativul medii (*a-și rîde*)	

Problema rămîne deschisă ; rezolvarea problemei diatezelor în limba romînă depinde de soluția care se va adopta în privința reflexivului și a mediului. Rezolvarea propusă de noi, care cere să se admită o diateză medie alături de cea reflexivă, prezintă inconvenientul că reflexivul cu acuzativ, ca sens, trebuie astfel definit, încît să cuprindă două specii (pasiv, impersonal) ceea ce e greu. Inconvenientul e totuși mai mic decît cel care rezultă din concepția *Gramaticii* Academiei R.P.R., unde reflexivul cu acuzativ are nu mai puțin de șase valori.

BDD-A10396 © 1958 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 19:58:48 UTC)